

гармат. За своєю компоновальною схемою «п'ятитонник» Обухівського заводу був близький до трактора «Комунар», поставленого в 1924 році на виробництво на Харківському Державному паровозобудівному заводі ім. Комінтерну, але поступався за потужністю двигуна і тязі.

Якщо наша здогадка правильна, то роль А. П. Каргополова істотно зростає, бо він виявляється не тільки ініціатором організації тракторобудування на ХПЗ ім. Комінтерну, але і з'єднувальною ланкою між тракторобудівниками Обухівського заводу і ХПЗ, тобто тих двох заводів, які реально почали в 20-х роках минулого століття випуск гусеничних тракторів в СРСР. Але навіть, якщо було двоє Каргополових, то кожен з них заслуговує на історичну пам'ять та нашу повагу. У будь-якому випадку це прізвище потрібно повернути в історичний та науковий обіг.

Висновки. У статті особливу увагу приділено пошуку ініціатора розвитку тракторобудування на Харківському Державному паровозобудівному заводі ім. Комінтерну. Показано, що зазвичай згадувані Костянтин Іванович Мар'їн та Олександр Давидович Брускін найбільш серйозно вплинули на становлення тракторобудування на заводі, дійсно зробили свій вагомий внесок у загальну справу. Однак, вони були не стільки ініціаторами, скільки талановитими виконавцями.

Завдяки архівним знахідкам вдалося встановити, що реальним ініціатором упровадження тракторобудування на ХПЗ ім. Комінтерну був абсолютно забутий інженер А. П. Каргополов. Вдалося уточнити реальний внесок К. І. Мар'їна і А. Д. Брускіна, а також з'ясувати трагічну долю останнього. З'ясовано, що крім А. П. Каргополова в науковій літературі з історії тракторобудування в СРСР Є. Д. Львов згадує внесок інженера Г. І. Каргополова. На наш погляд, йдеться не про двох Каргополових, а про одного фахівця. Незважаючи на вагомий аргументи на користь нашої думки, остаточний висновок можна буде зробити тільки після додаткових архівних досліджень. Вважаємо, що в

першу чергу, слід провести пошук у Державному архіві Ленінградської області.

1. *Біблік В. В.* Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе (Сторінки історії) / В. В. Біблік. – Харків: ВАТ «Видавництво «Прапор», 2008. – 260 с. 2. *Гуськов В. В.* Тракторы. Часть I-я. Конструкции / В. В. Гуськов. – Минск: Высшая школа, 1979. – 232 с. 3. *Давыдова С. М.* Тракторы и автомобили / С. М. Давыдова. – Москва-Ленинград: Государственное издательство сельскохозяйственной литературы, 1950. – 816 с. 4. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. Р. № 1354, оп. 8, спр. 42: Переписка с южным машиностроительным трестом за 1925 год. 5. ДАХО. – Ф. Р. № 1354, оп. 8, спр. 60: Переписка с южным машиностроительным трестом за 1926 год. 6. ДАХО. – Ф. Р. № 1354, оп. 8, спр. 18: Разная переписка за 1924 год. 7. ДАХО. – Ф. Р. № 1354, оп. 8, спр. 17: История ХПЗ в документах. Сборник 1, части 1-я и 2-я, ХПЗ при переходе к НЭПу в период восстановления народного хозяйства 1922–1924. 8. ДАХО. – Ф. Р. № 1354, оп. 8, спр. 21: Разная переписка с южным машиностроительным трестом. 1924 год. 9. ДАХО. – Ф. Р. № 1354, оп. 8, спр. 72: Переписка с южным машиностроительным трестом об изготовлении тракторов, сведения технического комитета при Военно-техническом управлении рабоче-крестьянской красной армии о результатах испытания тракторов. 10. ДАХО. – Ф. Р. № 1354, оп. 8, спр. 104: Промышленный план на 1924–1925 и 1925–1926 годы. 11. ДАХО. – Ф. Р. № 1354, оп. 8, спр. 253: Материалы по тракторостроению. 12. ДАХО. – Ф. Р. № 1354, оп. 8, спр. 615: Переписка с Артиллерийским управлением РККА о ремонте тракторов для управления... 13. *Курганов А. И.* Основы расчета шасси тракторов и автомобилей / А. И. Курганов. – Москва: Государственное издательство сельскохозяйственной литературы, 1953. – 611 с. 14. *Львов Е. Д.* Теория трактора / Е. Д. Львов. – Москва: Машгиз, 1952. – 388 с. 15. *Лызо Г. П., Лызо А. П., Барский Н. Б.* Конструкции тракторов / Г. П. Лызо, А. П. Лызо, Н. Б. Барский. – Москва: Машгиз, 1956. – 559 с. 16. Отечественные сельскохозяйственные тракторы. Иллюстрированная история развития за 100 лет. 1896–1996 гг. – Москва: Рекламно-производственный центр «Внешторгиздат», 1996. – 53 с. 17. *Семенов В. М., Власенко В. Н.* Трактор / В. М. Семенов, В. Н. Власенко. – Москва: ВО «Агропромиздат», 1989. – 352 с. 18. ХПЗ – завод имени Малышева, 1895–1995. Краткая история развития. – Харьков: «Прапор», 1995. – 703 с.

Сергій Куделко, Ольга Вовк

Василь Каразін біля витоків формування української науково-технічної інтелігенції

Стаття присвячена дослідженню науково-технічного доробку представника української інтелектуальної еліти, громадського діяча, просвітителя, науковця, засновника Харківського університету В. Н. Каразіна (1773–1842).

The present paper deals with the study of scientific and technological achievements of the representative Ukrainian intellectual elite, public figure, inventor, scientist and founder of Kharkiv University Vasyli' Karazin (1773–1842).

У 2013 році Україна відзначає 240 років від дня народження «українського Ломоносова» [9, с. 104] – вченого, винахідника, громадського діяча, засновника Харківського університету Василя Назаровича Каразіна [16]. Він став одним із найяскравіших представників вітчизняної інтелектуальної та мистецької еліти кінця XVIII – початку XIX ст., а запропоновані ним ідеї багато в чому зберегли свою актуальність і донині. За висловом Ю. Лавріненка, «унікальна своєрідність Каразіна – в далекопланному... підході, що передбачає функційні потреби й можливості майбутнього» [13, с. 8].

Нині ми маємо у своєму розпорядженні чималу бібліографію дореволюційних (Д. Багалій, М. Тихий та ін.); радянських (М. Кузьменко, А. Слюсарський та ін.); діаспорних (Ю. Лавріненко, І. Лисяк-Рудницький та ін.); сучасних

(А. Болебрух, Н. Ніколаєнко та ін.) авторів. Разом із тим, каразінський внесок у процес формування української науково-технічної інтелігенції потребує додаткового висвітлення, що й обумовлює актуальність пропонованого дослідження.

Василь Назарович Каразін народився 30 січня (10 лютого) 1773 р. у селі Кручик Богодухівського повіту на Слобожанщині в родині Н. О. Каразіна зі стародавнього дворянського роду Караджі, що мав грецьке коріння, та В. Я. Ковалевської, представниці старовинного козацького роду Ковалевських. Сам Василь Назарович вважав себе українцем [13, с. 8]. Дитячі роки він провів у родинному маєтку. Формуванню світогляду В. Н. Каразіна багато в чому посприяв Г. С. Сковорода, який мав дружні стосунки з батьком майбутнього науковця. Як згадував пізніше сам Василь Назарович, саме завдяки

мандрівному філософу в нього прокинулося прагнення до знань та самовдосконалення [18, с. 6].

Освіту хлопець отримав у приватних пансіонах Кременчука та Харкова, згодом відвідував лекції в петербурзькому Гірничому корпусі (одному з найкращих на той час вищих навчальних закладів Росії), де ґрунтовно вивчав математику, фізику, хімію, політичну економію, оволодів латиною, німецькою та французькою мовами [2, с. 2].

Досить скоро здібному юнаку вдалося наблизитися до найвищих державних кіл та зробити стрімку кар'єру. Особливо вагомий внесок В. Н. Каразін зміг зробити у розбудову вітчизняної освітньої системи, і найважливішим його проектом стало відкриття у 1804 р. Харківського університету – не лише першого українського університету, але й першого навчального закладу, відкритого за ініціативою не уряду, а патріотично налаштованої місцевої громади [14, с. 60].

Але стрімкий злет Василя Назаровича завершився так само швидко й раптово, як і розпочався: у 1804 р. він був несправедливо звинувачений у нецільовому використанні університетських коштів та відсторонений від подальших клопотів [18, с. 38]. Відхід від державних справ змусив В. Н. Каразіна повернутися до рідного Кручика, де він і провів наступні чотири десятиліття свого життя. Жага пізнання, інтерес до рідного краю [4, с. 9], намагання реорганізувати управління маєтком та модернізувати господарство, а також виняткові здібності до висунення гіпотез, бажання перевіряти їх на практиці, блискучі якості експериментатора зрештою підштовхнули його до ведення активної науково-дослідницької діяльності, якою він займався аж до самої смерті у 1842 р. [3, с. 120].

В. Н. Каразін добре розумів значення фізики, хімії, інших фундаментальних природничих наук, тому цікавився явищами, використання яких могло дати значний народногосподарський ефект. Однією з таких задач було вивчення електричної енергії, і В. Н. Каразін прекрасно це усвідомлював. Він вивчав праці відомих фізиків і хіміків Дж. Прістлі, Г. Кавендіша, А. Лавуазьє та інших; вірогідно, був знайомий з працями одного з фундаторів електротехніки в Російській імперії, вихованця Харківського колегіуму В. В. Петрова [3, с. 121]. Василя Назаровича зацікавила можливість використання електричної енергії з верхніх шарів атмосфери [8, с. 459], для чого ним був докладно розроблений проект пристрою аеростата для збирання атмосферної електрики [11, с. 851]. Також він обґрунтував сприятливий вплив електрики на розвиток рослин і пророкував, що згодом вона буде застосовуватися для вирощування плодів у північних районах [11, с. 433].

З міркуваннями про електричну енергію були пов'язані й проекти В. Н. Каразіна в галузі дослідження і зміни клімату. На його думку, людина за допомогою цієї колосальної сили зможе регулювати погоду за своїм бажанням. Із доповіддю з проблем метеорології В. Н. Каразін уперше виступив у березні 1810 р. в Московському товаристві природодослідників. Він доводив необхідність організації мережі метеорологічних станцій для ведення спостережень, що могли б давати відомості, необхідні для ефективного господарювання. До нього ще ніхто ні в Росії, ні за кордоном не порушував такого питання [10, с. 73]. У 1810 р. В. Н. Каразін у Кручику облаштував метеорологічну станцію (першу в Україні та одну з небагатьох у Росії) і до кінця свого життя стежив за тим, щоб у ній за визначеною програмою систематично велися спостереження за погодою [10, с. 74].

Але зовнішнє середовище та умови проживання значно впливали на характер та результати його науково-дослідної роботи. Відірваність від головних осередків науки і культури, обмеженість доступу до джерел інформації, не надто широке коло особистого спілкування з по-європейськи освіченими дворянами Слобожанщини зумовили переважну спрямованість його інтересів на найдоступніші для нього сфери – сільське господарство та пов'язані із ним галузі. Під час вимушеного довголітнього проживання у Кручику В. Н. Каразін на власному прикладі продемонстрував, які невичерпні можливості таїть у собі ця галузь і яких успіхів може в ній досягти людина, озброєна науковими знаннями [3, с. 120].

Василь Назарович у своєму маєтку вирощував і освоював найкращі сорти хлібних культур, здійснював дослідні посіви рису, широко застосовуючи добрива [11, с. 291]. Агітував за розширення площ для висаджування картоплі, довівши на власному досвіді, що розведення цієї культури обіцяє значний зиск. У 1838 р. він писав: «Добрыя украинцы! Испытайте насадить хоть по полоске картофеля в хлебных полях ваших. Увидите, как это полезно! В следующий же год, верно, займете ими больше» [11, с. 466]. Він вважав, що картопля має замінити цінне хлібне зерно, котре, на відміну від неї, може зберігатись десятиліттями та у голодні роки нагодувати нащадків [3, с. 125]. Разом із картоплею В. Н. Каразін рекомендував ширше культивувати ріпу, моркву, буряк, давав поради з ефективного використання кавунів. Дослідник багато працював над поліпшенням садівництва і виноградарства у Криму, особливу увагу приділяючи проблемі підготовки фахівців для відповідних галузей господарства [11, с. 521–522]. Він розводив кращі породи овець, займався бджільництвом, зробив цікаві спостереження в галузі шовківництва [11, с. 347].

Науковець замислювався і над проблемами розвитку системи переробної промисловості на українських теренах. Він наголошував на потребі збільшення посівних площ цукрового буряку, справедливо вказуючи на припинення невігідного для держави завезення цукру із-за кордону [3, с. 125]. У своїх працях він відзначав, що для поміщиків вигідним є і вирощування у великих кількостях олійстих культур [5, с. 10]. Втім, на рівні знань свого часу Василь Назарович вважав, що в кліматичних умовах Слобожанщини задля видобування олії доцільно розводити лише мак, ліщину та коноплі [11, с. 282–283].

В. Н. Каразін був розробником низки сільськогосподарсько-технічних виробництв. З 1806 р. дослідник зайнявся розробкою способів виготовлення харчових концентратів [6, с. 27]. Він склав рецепт, який покращував якість хліба, удосконалив спосіб виготовлення сухарів, виробництва крохмалю, виготовлення круп із крохмалю з яйцями, макаронів на м'ясному бульйоні, винайшов спосіб консервування вершкового масла [11, с. 282, 283]. В. Н. Каразін належить розробка способу сушіння плодів теплом водяної пари. Приготовані таким чином фрукти мали приємний смак і частково зберігали притаманний їм природний запах [11, с. 207]. Василь Назарович винайшов способи сушіння картоплі та м'яса. Він розробив технологію випікання хліба з дубових жолудів, котрий за своїми властивостями не поступався житньому [11, с. 462], досліджував ісландський мох і розробив простий спосіб витяжки із нього желатину, придатного для продовольчих потреб [19, с. 54]. Серед його винаходів – і виготовлення вин-екстрактів з полуниці, слив, вишень, смородини і спирту [3, с. 126].

Однією з умов підвищення продуктивності землеробства в Росії В. Н. Каразін вважав розвиток лісівництва у степових районах. Він переконливо пояснив роль лісів у захисті від суховіїв та у пом'якшенні й зволоженні клімату, у нагромадженні й збереженні вологи у ґрунті [12, с. 19]. Тому, вказував Василь Назарович, необхідно зберігати і насаджувати ліс. У своїй статті «О важности лесоводства, наипаче для России» він закликав читачів: «Дадим друг другу слово сохранять достояние добрых предков наших, благодетельные леса... Возсозиждем для потомков наших ту прелестную Украину, в которой селились наши прародители» [11, с. 423–424].

Надаючи великого господарського значення лісам, науковець припускав, що хиже їх винищення пов'язане насамперед із винокурінням. За його підрахунками, для потреб винокурної промисловості щорічно знищувалося більше 200 квадратних верст деревини [11, с. 395]. Думка про необхідність зберегти лісові багатства послужила для Каразіна поштовхом до виходу нового винокурного «снаряда», що давав більше спирту із одночасним зниженням витрат палива. Цей апарат у 1808 р. був представлений у Товаристві випробувачів природи та високо оцінений фахівцями [19, с. 147]. Але, незважаючи на схвальні відгуки та власні клопотання, В. Н. Каразіну так і не вдалося запровадити свій винахід у виробничу систему сучасної йому Російської імперії.

Невдача зі впровадженням розробленої винокурної конструкції не стала на заваді новим раціоналізаторським устремлінням Василя Назаровича. Він розробив новий спосіб видобутку селітри, який набагато прискорював виробничий процес, різко збільшував кількість продукції та зменшував витрату дров при виварюванні. Також запропонував добувати селітру з відходів винокурних заводів, що містять у собі сполуки азоту, домішувати винокурну барду до буртів та розробив нову конструкцію казана для виварювання селітрового щолоку [1, с. 79]. Винахідник створив новий апарат для випалювання вугілля – по суті, пристрій для сухої перегонки. Йому належить також винайдення нового способу виробництва цементу з поширених місцевих матеріалів, що виявився ефективним не лише у повітряному просторі, але й під час ведення підводних робіт [7].

Описуючи свій удосконалений спосіб випалу деревини на вугілля, раціоналізатор зазначав, що при обробці отриманого оцту він одержав нову хімічну сполуку, якій дав назву «пірогонон» («вогненароджжений»). Вивчення властивостей цієї рідини показало, що вона у поєднанні із селітряною кислотою утворює шавлеву кислоту, а, будучи розчинена у спирті, є гарним засобом для бальзамування тварин [18, с. 88–89]. Просякнуте пірогононом, а потім висушене дерево служило прекрасним матеріалом для столярних робіт: воно не жолобилося і було стійке до псування від комах [11, с. 288]. Ця речовина була удруге відкрита Райхенбахом у 1829 році та отримала назву «креозот» [17, с. 75], який і донині широко використовується в техніці, медицині та інших галузях господарства.

Василь Назарович жваво цікавився фармакологією. Він виготовляв численні лікарські засоби та хімікалії, які вдало використовував у лікувальних цілях. Крім того, у власному маєтку він заклав аптекарський город для вирощування цілющих рослин [3, с. 131].

У 1823 р. В. Н. Каразін близько підійшов до створення штучних алмазів. У своїй лабораторії він отримав дуже тверді кристали, які, за висновком харківських університетських хіміків, були близькими до алмаза. На жаль, до нашого часу

не збереглося відомостей про те, яким чином винахідник синтезував цю речовину [17, с. 77].

Дослідник активно займався технічною творчістю. Він раціоналізував конструкцію стодоли для кращої просушки хліба та удосконалив конструкцію «китайського» молотильного катка [11, с. 291]. У 1809 р., спостерігаючи за виходом пари із трубок різних діаметрів, він задумав улаштувати паровий двигун найпростішої конструкції. Для його випробування дослідник побудував модель на зразок морського човна. У килі човна, з корми, був прорубаний циліндричний канал, закритий у носовій частині. У передній кінець каналу з казана-самовара, що був установлений на носі човна, вставлялася трубка для пропущення пари, що, прориваючись із каналу до корми, передавала човну безупинні поштовхи і змушувала його рухатися вперед. Це була ідея реактивного двигуна, втілена в життя лише через три десятиліття в Англії; в Росії ж ініціатива Каразіна вкотре не знайшла підтримки [15]. В. Н. Каразіну належить пріоритет у винаході системи парового опалення. Під враженням пожежі у петербурзькому Зимовому палаці він написав статтю «Несколько предложений доброго гражданина» (1842), в якій описав свій винахід. Хоча проєкт не був здійснений повністю, у невеликих масштабах Каразін застосовував його у Харкові та Кручику [20, с. 222–223]. Через двадцять років парове опалення було винайдене Кіпферлінгом.

Самостійно долаючи труднощі, Василь Назарович вирішив залучити до наукової та громадської діяльності ширші кола дворянства. У 1811 р. в Харкові ним було засновано Філотехнічне товариство, до якого увійшли Слобідсько-Українська, Чернігівська, Полтавська, Воронезька, Курська, Катеринославська, Таврійська та Херсонська губернії, а також область Війська Донського [9, с. 120], тобто території, що входили до складу Харківського навчального округу на чолі з університетом. Філотехнічне товариство стало другим за своїм значенням (після Харківського університету) проєктом, реалізованим В. Н. Каразіном на слобідських землях.

Товариство мало сприяти розвитку і поширенню нових методів винокуріння та селітроваріння, агрономії і тваринництва, запровадженню нової сільськогосподарської техніки, спорудженню цукрових заводів та інших підприємств переробної промисловості [18, с. 74]. На засіданнях Товариства обговорювались також окремі науково-технічні проблеми.

Беззмінний керівник справами Філотехнічного товариства, В. Н. Каразін вимагав від учасників ініціативного підходу до питань розвитку промисловості, сільського господарства, торгівлі. Але більшість його членів (серед яких, до речі, були й жінки – рідкісне на той час явище) виявились не готовими сприйняти пропоновані Василем Назаровичем новації. Ентузіазму ж засновника та окремих його прихильників не вистачало, аби пробити цю стіну інертності. Зрештою, у 1818 р. Філотехнічне товариство припинило своє існування [19, с. 105].

Хоча ще за життя заслуги «українського Ломоносова» були відзначені багатьма науковими співтовариствами (наприклад, у 1811 р. Харківський університет обрав його своїм почесним членом), йому завжди бракувало однодумців і прихильників, не було того середовища, яке б допомогло йому втілити у життя свої задуми. Це усвідомлював і сам Василь Назарович, який на схилі років гірко називав себе «сільським мрійником» [3, с. 134]. Справжнє визнання прийшло до нього лише після смерті.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що Василь Назарович Каразін був першим в Україні вченим-природодослідником, організатором науки. Своєю багатоплановою діяльністю він спричинився до формування української науково-технічної інтелігенції, і сам став її яскравим представником.

1. *Абрамов В. Я.* В. Н. Каразін (основатель Харьковского университета). Его жизнь и общественная деятельность / В. Я. Абрамов. – СПб.: Тип. Товарищ. «Общественная польза», 1891. – 96 с. 2. *Багалея Д. И.* Просветительная деятельность Василия Назаровича Каразина / Д. И. Багалея. – Х.: Тип. Адольфа Дарре, 1893. – 31 с. 3. *Болебрух А. Г.* Василь Назарович Каразін (1773–1842) / А. Г. Болебрух, С. М. Куделко, А. В. Хрідочкін. – Х.: Вид-во «Авто-Енергія», 2005. – 348 с. 4. *Вовк О. І.* В. Н. Каразін як красзнавець / О. Вовк // Дні науки історичного факультету: Матеріали VI Міжнародної конференції молодих учених (м. Київ, 25 квітня 2013 р.). – Вип. VI. – Ч. 8. – К.: КНУ імені Т. Г. Шевченка, 2013. – С. 9–10. 5. *Вольпер И. М.* Дезодорація масел – русское открытие / И. М. Вольпер // Маслобійно-жировая промисленность. – 1953. – № 10. – С. 10–11. 6. *Вольпер И. М.* Основоположник пищекоцентрационной технологии (к 200-летию со дня рождения В. Н. Каразина) / И. М. Вольпер // Консервная и овощесушильная промисленность. – 1973. – № 2. – С. 27. 7. *Гришин И.* Новое, давно забытое старое / И. Гришин // Время. – 1995. – 21 февр. 8. *Данилевский В. В.* Русская техника / В. В. Данилевский. – [Л.]: Лениздат, 1948. – 547 с. 9. *Данилевский Г. П.* Украинская Старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования / Г. П. Данилевский. – Х.: Изд-во Зеленского и Любарского, 1866. – 403 с.

10. *Дубинский Г. П.* Роль В. Н. Каразина в развитии отечественной метеорологии / Г. П. Дубинский // Ученые записки Харьковского государственного университета. – 1952. – Т. 41: Труды географического факультета. – Т. 1. – С. 65–78. 11. *Каразін В. Н.* Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем / В. Н. Каразін, Д. И. Багалея. – Х.: В Университетской типографии, 1910. – XIX, 927 с. 12. *Курдюк М. Г.* Співочі тераси. Піонери лісорозведення на Харківщині / М. Курдюк // Лісовий і мисливський журнал. – 2012. – № 3. – С. 18–20. 13. *Лаврінченко Ю.* Василь Каразін: архітект відродження (Матеріали і думки до 200-ліття з дня народження (1773–1973)). – Мюнхен: Сучасність, 1975. – 191 с. 14. *Лавровський Н. А.* Василий Назарьевич Каразін и открытие Харьковского университета / Н. А. Лавровський // Журнал Министерства народного просвещения. – 1872. – № 1. – С. 57–106. 15. *Мазниця А.* «Восторженный украинский Ломоносов» / А. Мазниця. – Зеркало недели. – 2002. – № 1(376). 16. Про відзначення 240-річчя з дня народження Василя Каразіна: Постанова Верховної Ради України від 16 травня 2013 р., № 260-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/260-vii>. – Доступ: 31.05.2013 р. 17. *Річ В. І.* Алмаз, народжений у Богодухові / В. Річ, М. Черненко // Прапор. – 1964. – № 11. – С. 75–77. 18. *Слюсарський А. Г.* В. Н. Каразін. Его научная и общественная деятельность / А. Г. Слюсарський. – Х.: Изд-во ХГУ, 1955. – 158 с. 19. *Тихий Н. В.* В. Н. Каразін. Его жизнь и общественная деятельность. / Н. Тихий. – К.: Тип. Им. ун-та св. Владимира, 1905. – 302, 28, IV с. 20. *Хотинский Е. С.* Василий Назарович Каразін – естествоиспытатель и технолог / Е. С. Хотинский // Из истории отечественной химии: Роль ученых Харьковского университета в развитии химической науки. – Х.: Изд-во ХГУ, 1952. – С. 209–224.

Наталія Кузьменко

Представники харківської школи радіофізики другої половини ХХ ст.

У статті показана роль відомих харківських науковців у розвитку радіофізичної та радіотехнічної галузі. Автором підкреслені маловідомі факти наукової та педагогічної діяльності представників харківської школи радіофізики на радіотехнічному факультеті Харківського політехнічного інституту. Розкрито необхідність створення радіотехнічного факультету в повоєнні роки. Показано процес формування першого науково-педагогічного складу факультету із залученням учених з науково-дослідних установ Харкова та інженерів-виробничників. Висвітлений розвиток нових наукових напрямів та формування наукових шкіл. А також показаний внесок науково-педагогічного складу радіотехнічного факультету Харківського політехнічного інституту в систему підготовки наукових кадрів і радіоінженерів як в Харкові, так і в Україні.

The article shows a role of famous Kharkov scientists in the development of radio physics and radio techniques. Unknown facts of scientific and pedagogic work of the representatives Kharkov radio physics school in the radio technical department of Kharkov Polytechnic Institute are underlined by the author. The need to open radio technical department after the War II is explained. The formation of the first teaching staffs that were the scientists from Research Institute and engineers from the factories is shown. The development by them of a new research area and new scientific school is cleared. The contribution of radio technical department teaching staffs of Kharkov Polytechnic Institute to the scientific personnel and engineer training system in Kharkov and Ukraine is also shown.

Еліта та інтелігенція завжди були ініціаторами культурного та соціально-економічного зростання країни, особливо в науці та освіті. Саме наукова еліта відіграла особливу роль у розвитку вітчизняної науки, в тому числі й у розвитку радіофізики та радіотехніки. Серед видатних всесвітньовідомих науковців цієї галузі, яких справедливо можна назвати науковою елітою країни, яскравими представниками є харківські вчені.

Аналіз наукової літератури показав наявність багатьох видань, зокрема [17; 18; 20–22; 25], де детально представлено становлення і розвиток радіофізичної та радіотехнічної науки й освіти в харківських навчальних та науково-дослідних установах та відображено вагомий внесок учених цих установ у розвиток галузі. А саме: Харківського університету (нині Національний університет ім. В. Н. Каразіна), Харківського фізико-технічного інституту та Інституту радіофізики і електроніки ім. О. Я. Усікова. Але, на жаль, практично немає

публікацій, де б висвітлювалась діяльність радіотехнічного факультету Харківського політехнічного інституту (ХПІ), наукові здобутки вчених та педагогів факультету, багато з яких залишаються й на сьогодні непересічними постатями в науці та є науковою елітою України. Не розкрито також їх внесок в систему підготовки радіоінженерів у Харкові та в Україні в цілому. Автор ставить за мету шляхом узагальнення архівних документів розкрити маловідомі факти викладацької та науково-дослідної діяльності відомих учених Харкова в ХПІ, наголошує на тому, що деякі з них були вихованцями саме Харківської політехніки.

Засновником харківської школи радіофізики був видатний учений, член-кор. АН СРСР Д. А. Рожанський, який упродовж 1911–1921 рр. працював у Харківському університеті. Саме з його досліджень розпочався розвиток радіофізики в Харкові. На кафедрі фізики Харківського університету, яку він очолював, регулярно проводився фізичний семінар, до